

„AUKŠTŲJŲ ŠIMONIŲ LIKIMAS“

1

Išspausdinusi vos kelis fragmentiškus prozos vaizdelius, I. Simonaitytė 1924 m. pradeda rašyti romaną apie Mažosios Lietuvos likimą. Tokiai „avantiūrai“ niekas jos nekurstė. „Santaros“ šventėse – Priekulėje ar Juodkrantėje – mandagiai paplodavo Vanagų poetei, bet pagal savo tiesų būdą klaipėdiečiai išklodavo į akis: eilėraščiai – prasti, apsakymai – nuobodūs. O „Lietuvos keleivio“ redakcija tiesiog pareiškė: nemoki rašyti¹.

I. Simonaitytės proginiai rašiniai (agitaciniai eilėraščiai ir straipsneliai, korespondencijos, kelionių reportažai) nebuvo pritvinkę įdėmaus aplinkos stebėjimo, charakterių šikavimo, vieno įvykio slinkties – pranašingų epinio pasakojimo ženklų. Meninės prozos užuomazgos, daugiau atsitiktinės ir mėgėjiškos Mažosios Lietuvos periodikoje, nebuvo subrendusios šuoliui į istorinio laiko panoramas, regėjimo taškų kaitą, daugialinijinį veiksma – romano ištakas. Nebuvo matyti jokių objektyvių premisų atsirasti šiame regione romanui kaip ir kitados K. Donelaičio „Metams“. Tik savamokslės drąsa ir naivumas galėjo blokti į tokią viršukalnę.

Ambicingai užsimojusi stambiam kūrinui, I. Simonaitytė aiškiai nenučiuokė, kas yra romanas. Mažai tebuvo skaičiusi klasikinių šio žanro kūrinių. Nei ligi tol, nei vėliau nesidomėjo teorinėmis nuostatomis bei mokslinėmis studijomis. Rašydama pirmąjį, dešimtąjį ar net šimtąjį puslapį, menkai tesuprato, ką ji kuria – legendą, šeimos kroniką, apsakymų vėrinį, kokia to nepabaigiamo rašymo vertė. „Kai rašiau, nemaniau, kad išeis knyga“². Ne kartą svarstė – ar nepakurti krosnies primargintais lapais („ir ji, kaip daug kitų rašinių, ne kartą jau norėjau sudeginti“³). Bet žemaitiškas užsispyrimas, išlikęs šiame regione, ginė tolyn.

Dešimt metų I. Simonaitytė rašė „Aukštųjų Šimonių likimą“. Pradėjo vos įvaldžiusi lietuviškos frazės rašybą ir intonaciją, o baigė brandžia poetinių regėjimų ir plastinių vaizdų menininke. Ligi „Aukštųjų Šimonių likimo“ temokėjo empiriškai aprašyti įvykį, kuriame pati dalyvavo, o, baigdama romaną, jau regėjo įsivaizduojamų žmonių veidus, kaip kino ekrane, ir laisvai grojo jų savijautos stygomis. Romano įvykiai ir herojai išbudino pasakojimo galią, ligi tol nepažinusią savęs. Atsirado įsijautimas į daugybę svetimų galvosėnų ir likimų. Prabilo fantazuojanti išmonė, lipdanti įvykius ir figūras iš „nieko“. Galima sakyti: I. Simonaitytė sukūrė romaną, bet galima sakyti ir atvirkščiai: romanas sukūrė I. Simonaitytę – rašytoją.

Dienos metu, vėlyvais vakarais ir naktimis I. Simonaitytė užrašinėja ant lapelių, ką diktuoja „kvailos mintys ir fantazija“, nieko netaisydama. Rašymas – svaiginanti būtinybė, ir ji skuba drebėdama⁴. „Jeigu neišdėsiu ant popieriaus, sprogs galva – man taip atrodo“⁵.

Turėjo būti itin stiprus kūrybos instinktas, kad taip gaivalingai veržtųsi nepalankiausiomis aplinkybėmis. Nebuvo sistemingo išsilavinimo pagrindų, reikalingų kultūros aktui. Nebuvo universalių intelektualinių koncepcijų, kurios programuotų ir elektrizuotų kūrybą. Nebuvo net sveikatos, kuri atlaikytų kūrybinio darbo įtampą. 1930 m. rašomo romano autorė pirmą kartą guldoma į ligoninę 3–4 mėnesiams, po kurio laiko – vėl keliems mėnesiams, o trečią sykį –

¹ *Simonaitytė I.* Nebaigta knyga. – p. 234.

² *Gudaitis L.* Taip pasaulį išvydo „Šimoniai“ // Bibliotekų darbas. – 1961. – Nr. 3. – P. 32. – I. Simonaitytės pasakojimas.

³ LKLIBR, f. 13, b. 1622. – Laiškas L. Girai 1936, saus. 20.

⁴ *Žukas V.* Atsiminimai apie I. Simonaitytę (rankr.). – I. Simonaitytės pasakojimas.

⁵ *Simonaitytė I.* Nebaigta knyga. – P. 232.

pusmečiui¹. Nepagydoma kojos kaulo tuberkuliozė: pastovūs skausmai, ligo savijauta, kartais vos bepaėina. Sunku parašyti sakinį, kai sopulys krebžda kauluose ir pašoksta temperatūra. Beprasmiška kurti ilgą romaną, kai gydytojai žada vos porą gyvenimo metų². Bet kūrybos instinktas nepaiso proto išvedžiojimų. Jis stipresnis už skausmą, alinančią ligą, neveltį. Jis įsiveržia į vargingą luošos moters buitį kaip triumfuojanti galybė, iškelianti iš asmenybės gelmių nežinomus dvasinius ir vitalinius resursus, pajungianti jos patirtį, emocijas būsenas, net intelektualinį neišprusimą savo išraiškoms, suteikianti jos egzistencijai naują turinį ir naują prasmę. I. Simonaitytė staiga pajuto, kad tik kūryba yra tikrasis jos gyvenimas, kad tik čia ji yra stipri, graži ir reikšminga. Gal ir gundė viltis sukurti šeimą, bet jos išsižadėjo, nes ištekėjusi moteris, augindama vaikus, jos supratimu, žiauriai susmulkėja ir nebetinka kūrybai³. Iš pradžių dar traukė visuomeninės veiklos sukūriai, o ilgainiui beliko svarbus tik pats rašymas. Jokioj kitoj srity ji nebebandė reikštis kaip kitos lietuvių rašytojos moterys (Žemaitė, Šatrijos Ragana, S. Čiurlionienė), jausdamasi nekompetentinga ten, kur baigiasi vaizdingojo žodžio galia.

I. Simonaitytė gyveno vienu rūpesčiu – kaip užfiksuoti ūmai pratrūkusį žodžių srautą, kurio, regis, negali pasivyti plunksna⁴. Ji griebiasi rašyti net Klaipėdos seimelio raštinėje, apsigirtusi oficialiais popieriais. „Die Schreibmaschine klappert nicht mehr, Fräulein Simoneit“⁵, – pasigirsta įspėjantis raštinės vedėjos balsas. Kaip grumtis su fizine negalia tapo moraliniu kūrybos akstinu (nugalėti save, pakilti virš savo menkumo), taip ir šios įstaigos atmosfera buvo ta piktoji jėga, su kuria ji ginčijosi ir bandė paneigti rašomu kūriniumi.

1925 m. rudenį I. Simonaitytė atsisėdo prie rašomosios mašinėlės tamsiame seimelio raštinės priekambaryje. Jos pareiga – perrašinėti įstatymų projektus, interpeliacijas, pasiūlymus, versti vokiškus raštus į lietuvių kalbą, o lietuviškus valdžios raštus į vokiečių kalbą, įjunginėti telefoną valdininkų pokalbiams. Darbas – nuo 7 val. ryto iki 14 val. Kas mėnesį gaudavo 600 litų algos (krizės metais – 330 litų). Vyresnybė buvo patenkinta jos darbu: vienintelė mašininė, spausdinanti be klaidų tiek vokiečių, tiek lietuvių kalbomis. Raštinės tarnautojoms vokiečiams ji buvo memelenderis, o ne iš Kauno atsiųstas „didlietuvis“, ir jos neblogai sugyveno. I. Simonaitytės bute, prie kavos puodelio, sueidavo vokiška bendradarbių ir pažįstamų kompanija smagiai paplepėti⁶. Ji lankydavosi Klaipėdos operos dainininko E. Šumano namuose, kur būdavo ruošiami draugiški priėmimai gastroliuojantiems Berlyno artistams ir nedideli šeimyniniai koncertai (A. O. Ketelbio pjesė fortepijonui „Persų turguje“ ji prisiminė net paskutiniajame gyvenimo dešimtmetyje⁷). Jaunas gražus vyras dovanoja jai savo nuotrauką su jrašu – „Seiner lieber Ewa. Ernst“⁸.

Prisitaikiusi prie vokiškos aplinkos, kaip ir dauguma klaipėdiečių, I. Simonaitytė seimelio raštinėje vis dėlto jautėsi lyg būtų patekusi į „žiurkių urvą pamatuose“⁹. Kasdien patirdavo didžponių panieką („buvau skaitoma lietuvių šnipu“¹⁰). Kasdien tie patys pikti, urzgiantys balsai: kaip drįsta valstybėlė nykštukas valdyti teritoriją, kurioje 600 m. viešpatavo Vokietija; krašto gerovė umaru lekia į bedugnę, atėjus žemaičių plikšiams į valdžią; ar ne metas užgesinti „gyvenimo šviesą“ pernelyg uoliems šios valdžios pataikūnams...

Seimelis sistemingai laidojo viltis, su kuriomis I. Simonaitytė ėjo į Klaipėdos sukilėlių gretas. Ne

¹ Ten pat, – P. 258–259.

² CVLMA, f. 71, ap. 1, b. 51. – Laiškas A. Venclovai 1947, geg.

³ VVUBR, f. 86, b. 46. – Laiškas K. Laukaitienei 1968, lapkr. 31.

⁴ *Simonaitytė I.* Nebaigta knyga.– P. 232.

⁵ Ten pat.– P. 231. – „Rašomoji mašinėlė jau nebespragsi, panele Simonaityte“.

⁶ CVLMA, f. 71, ap. 1, b. 216. – E. Šumano laiškas I. Simonaitytei 1974, spal. 17.

⁷ E. Šumano pasakojimas 1981, birž. 14; E. Šumano laiškas knygos autoriui 1985, vas. 14.

⁸ CVLMA, f. 71, ap. 1, b. 473 – „Mano mylimai Ievai. Ernstas“.

⁹ LKLBR, f. 13, b. 1618. – Laiškas L. Girai 1935, geg. 1.

¹⁰ Ten pat, b. 1614.– Laiškas L. Girai 1934, Kalėdos.

prisišlieti prie Lietuvos, o paralyžiuoti centrinės valdžios veiklą, paversti Klaipėdos kraštą „freištatu“, naudojantis autonomijos konvencija, – toks nesikeičiantis seimelio tikslas per keliolika metų. Debatai vykdavo paprastai vokiečių kalba (lietuvių čia nebūdavo daugiau 4–5). Deputatai balsuodavo už vokiškai surašytus įstatymų projektus, nes, pasak seimelio pirmininko, jų negalima išversti į lietuvių kalbą, kuri neturinti reikalingų žodžių¹. Seimelio darbui, kaip ir jo rinkimams, iš užkulisių dirigavo generalinis Vokietijos konsulas Klaipėdoje. Nemaža deputatų, direktorijos valdininkų, viršaičių, mokytojų ir policininkų (51% autonominių įstaigų tarnautojų²) priklausė slaptoms nacionalistinėms organizacijoms, kurių nariai sveikindavosi gatvėje šūksniu Heil Hitler!“ ir su užsidegimu giedodavo: „Lietuva, pastipk! / Vokietija, gyvuok!“³. Net seimelio raštinėje slapta būdavo perrašinėjami kūriniai, raginantys smurtu atsiskaityti su Lietuvos valstybėle, išdrįsusia savarankiškai gyvuoti ir jžūliai straksėti milžino panosėje.

I. Simonaitytė jau nebeturėjo pirmųkščio narsaus entuziazmo – lietuvybė laimės ir viešpataus Klaipėdos krašte. Kaip nedaug kas čia pasikeitė, perėmus aukščiausią valdžią lietuvių gubernatoriui! Kasdieninį žmonių gyvenimą tebetvarkė Vilhelmo II laikų valdininkai, kurių pagal krašto įstatymus niekas negalėjo atleisti. Teismuose tebeviešpatavo Vokietijos įstatymų kodeksas, ir prokurorai, advokatai, anstoliai kalbėjo tik vokiškai, ir teisėjai skelbdavo savo nuosprendžius taip pat vokiškai „im Namen der Litauischen Republik“. Vos keturiose krašto mokyklose 1929 m. buvo įvesta lietuvių kalba kaip dėstomoji. Vokiškomis knygomis buvo komplektuojamos krašto mokyklų bibliotekėlės. Daugiau kaip pusė krašto mokytojų visiškai nemokėjo lietuviškai⁴. Valdininkai, teisėjai, mokytojai gaudavo iš Vokietijos mėnesinius algos priedus, kad liktų šiame krašte, kur jų pareiga – išlaikyti ir plėsti kryžiuočių atneštą kultūrą. Vokiečių bankai skirdavo paskolas ūkininkui, kai jis seimelio rinkimuose balsuodavo už „Einheitsfront“ sąrašą, o vokiečių firmos pirkdavo iš jo gyvulius, kai jis parodydavo nacionalsocialistų partijos bilietą⁵. Ekonominės krizės metais smarkiai kritus žemės ūkio produktų kainoms, seimelio oratoriai dėl visko kaltino Lietuvą (čia už 1 kg sviesto mokama $\frac{1}{5}$ tos kainos, kurią gauna Vokietijos ūkininkas, o pramonės gaminiai trigubai ir keturgubai brangesni). „Mes prie kaizerio geriau turėjom“, – sakydavo krašto ūkininkai, išstovėję ištisą parą prie kiaulių priėmimo punkto. Jie ėmė vengti gimtosios kalbos, kad nebūtų painiojami su žmonėmis iš „anapus sienos“, kur tebėra karo padėtis ir viešpatauja vienos partijos diktatūra, nesiderinanti su krašto autonomijos demokratinėmis teisėmis⁶. Į valdžios anketas – kokia mąstymo kalba – jie atsakydavo: „vokiečių“, beje, įsakmiai raginami seniūnų, viršaičių, kunigų, mokytojų. Tad dvikalbystė, įsišaknijusi šiame krašte, nemažam lietuvininkų skaičiui galų gale baigėsi gimtosios kalbos ir savo tautos išsižadėjimu. Seimelyje vokiškoms partijoms atstovavo jau nemaža „lietuvių ūkininkų, kurie, lietuviais gimę, lūžt–trūkst norėjo vokiečiais mirti“, anot I. Simonaitytės⁷.

Buvo skaudu ir pikta – kraštas priklausė Lietuvos valstybei, o lietuviai čia virsta vokiečiais. Jau ir giminaičiai krikštija savo vaikus vokiškais vardais, o mirusiems stato paminklus su vokiškais užrašais. Ne į Kauną, o į Karaliaučių ir Berlyną važiuoja studijuoti pažįstamų sūnūs, gavę solidžias Kultūrbundo stipendijas. Knygos ir laikraščiai, išleisti Kaune, vis dar tebėra daugeliui „nesuprantami“, ir jie mieliau skaito vokiškus dienraščius ir kalendorius, juoba veltui siuntinėjamus⁸. Kur 1923 m. krašto

¹ Kirtis kalbų lygybei į veidą // Klaipėdos žinios. – 1926. – Kovo 12.

² Žostautaitė P. Hitlerininkų kėslai užgrobti Klaipėdos kraštą. – V., 1982. – P. 43.

³ Jonaitis J. T. Vokietijos propaganda prieš Lietuvą. – K., 1935. – P. 27.

⁴ Trukanas K. Klaipėdos krašto mokyklos // Liet. aidas. – 1934. – Saus. 13.

⁵ Žostautaitė P. Min. veik. – P. 56.

⁶ Gerullis G. Muttersprache und Zweisprachigkeit in einem preussisch–litauischen Dorf // Studi baltici – 1932. – Bd. 2. – S. 67.

⁷ Simonaitytė I. Nebaigta knyga. – P. 197.

⁸ Klaipėdietis. Kova dėl kultūrinių pozicijų Klaipėdos krašte // Vairas. – 1935. – Nr. 9. – P. 62.

savivaldybėse būta pusė lietuvininkų, paskutiniaisiais metais neliko nė penktadalio¹.

Kodėl lietuvininkai taip skuba ištirpti didelėje tautoje? Ar jie nepasitiki autokratine Lietuvos valstybe, kuri netrukus bus išbraukta iš Europos žemėlapiu, kaip skelbė Karaliaučiaus radijas? Ar tokiu būdu tikisi įsitvirtinti ekonomikoje, padaryti politinę karjerą, išsaugoti savo šeimas ir ūkius nepastovioje pasaulio konjunktūroje? O gal troškimas asimiliuotis reiškia, kad jau nebėra jėgų priešintis, kad lietuvininkų gyvenimo būdas ir moralinės vertybės jau suniveliuotos, kad nebeliko ko ginti? Ir kas dėl to kaltas – šios dienos sąlygos (beviltiška ūkininko padėtis: Lietuvos žemės bankas plėšia už paskolas 10% palūkanų, o savo akcininkams kasmet išdalija 1¹/₂ mil. litų pelną²) ar ilgaamžė priespauda, įpratinusi prisitaikyti ir atėmusi nacionalinę savigarbą?

Šitokių svarstymų ir išgyvenimų kontekste buvo rašomas I. Simonaitytės romanas „Aukštųjų Šimonių likimas“. Grėsminga tautos dalies nykimo situacija reikalavo kūrinio, kuris paaikšintų – iš kur šitoje žemėje lietuvininkų gentis, kokias istorijos pervartas ji patyrė, kodėl ji tokia nusilpusi, kūrinio, kuris atskleistų jos istorines teises ir dvasinį vertingumą, o kartu įkvėptų jai pasitikėjimą savimi ir atsparumą. Rašytoja negalėjo narplioti atskiros asmenybės vidinių prieštaravimų (įprasta XX a. romano tema), kai gyvenimą draskė daug baisesnis konfliktas, – konfliktas tarp didelės ir mažos tautos, – kuriame paprastai laimi jėga, o ne teisingumas. I. Simonaitytė instinktyviai suvokė, kad mažos tautos literatūra netektų savo pagrindo, nesvarstydama nacionalinės būties klausimų, kad ji liktų falšyva, nedalyvaudama politiniame ir socialiniame konflikte, kur sprendžiamas klausimas – būti ar išnykti.

Kritiška nacionalinės būties situacija diktavo literatūrai panoraminio veikalo užduotį. Vydūnas realizavo ją istorine studija vokiečių kalba „700 metų vokiečių–lietuvių santykiams“ (1932), I. Simonaitytė romanu „Aukštųjų Šimonių likimas“, kuris jai atrodė „neišgalvota knyga“³. Čia sudėti senovės įvykiai ir tikra lietuvininkų buitis, kad gentainiai atpažintų save ir susimąstytų. „Jūs matysite, kad visa taip yra, kaip rašiau Šimonių knygoje“⁴, – sakė ji L. Girai, kviesdama apsilankyti Vanaguose.

Buvo senelė, „nepakartotino amžiaus“, daug mačiusi ir girdėjusi, kuri pasakodavo suaugusiems ir vaikams visokius atsitikimus. „Apie kiekvieną iš anų legendinių asmenų susidarydavau sau atskirus paveikslus, tarsi piešinius, kurie niekada išdilti negali, – vėliau prisiminė rašytoja. – Ir taip palikdavo atminty jų veiksmai, jų vargai, jų išvaizda“⁵. Buvo motina, išmaišiusi visą kraštą su samdomos mergos ryšulėliu, pilna skaudžių patyrimų, skaičiusi nemažai vokiškų ir lietuviškų knygų, „mąstantis žmogus“, žiūrėjęs į gyvenimą „filosofiškai ir skeptiškai“, išmintinga ir sodri pasakotoja⁶. „Pusė Šimonių motinos sukurti“⁷ – sakė rašytoja savo artimiesiems. Pagaliau buvo gerų pažįstamų lietuvininkų, sekusių jai savo giminės istorijas, – kaip prie Įsros upės, Pilkalnio apskrityje, protėviai išvaromi iš senos sodybos, o jų žemė ir kapinės atitenka vokiečių kolonistui, kaip jie naujoje vietoje statosi namus, įsirengia lietuviškas kapines su krikštais (tokia buvo poligrafisto A. Puskepalaičio šeimos istorija).

Visa, kas rašytojos girdėta iš pat vaikystės, kas matyta keliaujant su siuvimo mašina po kaimus, kas apmąstyta perrašinėjant seimelio oratorių kalbas, staiga atgyja ir aiškiai regima „širdies akimis“. „Tai visa turi savo veidą, ir tas veidas, kiemo bebūtų, ateina ant popieriaus. Ir tampa knyga“⁸.

Toji knyga nebuvo tradicinis fabulinis romanas, kurį XIX a. Europos realizmas iškėlė kaip žanro normą ir vertės standartą. Literatūrinis autorės nepatyrimas instinktyviai rinkosi mozaikinę

¹ *K-nas* V. Klaipėda Lietuvos politikoje // *Vairas*. – 1939. – Nr. 13 – P. 241.

² Žemės banko akcininkų susirinkimas // *Liet. žinios*. – 1939. – Kovo 14.

³ *Simonaitytė I. Kaip gimsta knyga* // *Naujos knygos*. – 1976. – Nr. 9. – P. 3.

⁴ LKLIBR, f. 13, b. 1621. – Laiškas L. Girai 1935, saus. 13. 96

⁵ *Simonaitytė I. Kaip gimsta knyga* // *Naujos knygos*. – 1976. – Nr. 9. – P. 4.

⁶ M. Budrytės-šiliauskienės laiškas knygos autoriui 1984, spal. 5.

⁷ M. Simonaitytės-Mickienės pasakojimas, 1983, liep. 26.

⁸ *Simonaitytė I. Kaip gimsta knyga* // *Naujos knygos*. – 1976. – Nr. 9. – P. 4.

kompoziciją, nereikalavusią veiksmo vienybės. Ji tiko lietuvininkų istorinės būties panoraminei apžvalgai. Ji natūraliai absorbavo ankstyvesnę rašytojos literatūrinio darbo praktiką. Tautinės sąmonės, kalbos, istorinės atminties išsaugojimo argumentai, skelbti straipsniuose, tapo išeities taškais pasakojimo eigai. Poetinis nusiteikimas, diktavęs ypatingą minties ir sakinio sandarą eilėraštyje, išliko kaip lyrinio polėkio ir emocinio laisvumo dvasia, kelianti aukštyn buities vaizdų realizmą. Girdėtų gyvenimo istorijų perpasakojimas savo kaimo šnekamąja kalba, išryškėjęs apsakymėliuose ir vaizdeliuose, darėsi net svarbiausia užduotimi, formuojančia visa kūrinį. „Aš norėjau sukurti vaizdą tik iš padavimų, einančių „iš lūpų i lūpas“ senųjų mūsų išmintingųjų lietuvininkų. Na, ir sukūriau“¹, – rašė ji 1936 m.

Ankstyvosios kūrybos silpnybės – atviro jausmingumo situacijos, empirinė faktografija, juodo–balto priešprieša, į trūkinėjantis vyksmas – galutinai neišnyko „Aukštųjų Šimonių likime“, bet tai jau buvo šuolis į meninį brandumą, galima sakyti, visiškai netikėtas ne tik skaitančiai publikai, bet ir pačiai autorei.

2

Romanas prasideda Aukštųjų kaimo aprašymu. Ant kalnelio bažnyčia, apsupta plačiašakių pušų, toliau i šiaurę mokykla, už jos – senos kapinės, kitame kampe – vėjinis malūnas, o priešais bažnyčią – karčema. Čia pat Aisės upelis, o toluoje – Priekulės bažnyčios bokštas. Tai Vanagų kaimo – I. Simonaitytės gimtinės – topografinė nuotrauka. Pati autorė stovi aukštumėlėj, atidžiai dairosi ir viską fiksuoja savo vardu: „Ir aš atėjau, atsisėdau...“ „Bet pastebėjau...“, „Mano supratimu, jau seniai ji čia stovi“.

Viskas čia pažįstama, artima, miela. Autorė ateina į Aukštųjų pasaulį kaip bendro buvimo dalyvė. Ji gyvens, džiaugsis ir kentės kartu su septyniomis Šimonių kartomis, kuriose įsikūnys gimtojo krašto likimas. Tapatybės jausmas deklaruojamas kaip priklausomybės kažkam svarbiam ir begaliniam aktas. Vanagų bažnyčioje, užgrojus vargonams, autorę pagauna švento pakylėjimo nuotaika: tu esi neatskiriama šitos visumos dalis. „Ir jei dar krislelis svetimumo tavyje buvo, tai jis seniai jau pradingo, išgirdus motinos kadaise giedotas giesmes“ (1, p. 19).

Mylinčiomis akimis žvelgia romano autorė į pažįstamus ir nepažįstamus veidus. „Ir aš taip myliu šiuos ilgaplaukius ir pražilusius lietuvininkus, aš juos visada mylėjau“ (1, p. 17). Graži dabar atrodo ir iš molio drėbta trobelė šiaudiniu stogu, kur lietingomis naktimis ant vaiko varvėdavo šalti lašai, bet margai žydėdavo gvazdikai, siūruodavo vėjyje beržai, vieškeliu pralėkdavo kunigaikštienės Oginskienės karieta ketvertu arklių.

Meilė, vaikystės atsiminimai, praėjusio laiko nostalgija susitelkia vienoje ar kitoje kasdienybės realijoje, ir jos virsta neišsakomų vertybių ženklais. Antai kapinėse auga senos ir perkaršusios eglės. „Jos niūniuoja kaip kitąkart, taip ir šiandien savo amžinybės giesmę, slėpingai, tyliai. O tačiau tai skamba lyg balsas motinos, užmigdančios savo mylimą verkiantį vaikelį“ (1, p. 20). Antai apgenėtas

¹ LKLBR. f. 13, b. 1619. – Laiškas L. Girai 1936, bal. 14.

„Mano „Aukštųjų Šimonys“ – tai visos mano genties istorija iš motinos pusės“, – pareiškė I. Simonaitytė paskutiniame savo gyvenimo dešimtmetyje (*Aleknavičius B. „Šimonys“–Simonaičiai // Tarybinė Klaipėda. – 1984. – Liep. 1*). Rašytoja laikė savo motiną prūsų palikuone (net pati didžiavosi savo nosimi su kuprele – prūsiško aristokratiškumo žyme). Prūsų bajorais turėjo būti ir Šimonių protėviai, pasistatę pilį ant Įsros upės kranto. Motinos tėvas, butelninkas ir girtuoklis, paleidęs į pasaulį keturias dukras ir vieną sūnų, romane virto romiuoju Krizu Šimoniu, kuris taip pat turi keturias dukras ir vieną sūnų (sutampa net kai kurie vardai: Marė, Ilžė, Jokūbas). Kaip Krizas Ir Ilžė Šimoniai, taip ir rašytojos seneliai turėjo kentėti dėl nuožmios marčios ir gavo net išeiti iš namų. O vienas giminaitis apibarė rašytoją, kam išpasakojo nunuodijimo istoriją, gėdingą jų šeimai (Krizo Šimonio fragmentas). Nepakeistas liko ir į Karaliaučių išvykusio ir ten gyvenančio senelio brolio Mikelio vardas. „Atsimenu, kaip mama ne vieną kartą pasakojo apie savo įspūdingiausią kelionę pas savo dėdę Mikelį į Karaliaučių. Kaip ji ruošėsi, kaip ją sutiko ir kaip ji grįžo nusivylusi“, – prisimena rašytojos renio (M. Budrytės–Šiliauskienės laiškas B. Aleknavičiui 1981, vas. 18. Laiško kopija perduota knygos autoriui).

kadagys. Kaimynų mergaitės nusiliauždavo po šakelę ir eidavo į Žemaitiją pašvęsti, o saulė juokdavosi tiesiai iš dangaus, ir vaikas vos bepakeldavo jos spindulių kutenimą. Tai vis tėviškės reginiai – jie įstabūs, net tie smiltingi vieškeliai, einą į visas keturias pasaulio puses. Nieko nėra gražesnio už gimtojo kaimo bažnytėlę, vėjinį malūną, geltonomis trepejulėmis žydinčias palaukes. Niekur nereikia išeiti, nes visur kitur būsi be savo vietos, o tavo gimtąją žemę užvaldys svetimieji. Tėviškė – esminė žmogaus egzistencijos vertybė. Toks pirmapradis „Aukštųjų Šimonių likimo“ motyvas, varijuojamas gamtovaizdžiais, moraliniais nuosprendžiais, fabulos istorijomis ir poetiniais aprašymais. „Etmonas Šimoniukas užaugęs Aukštujuose, kur saulė nemaloniai gali kepinti ir kaitinti; kur ne kartą nuo vasaros kaitros šilai užsidega, ganyklos nuraudonuoja, kur ne basas, o tik klumpėtas tevaikščiosi per karštąją smiltį; kur iš visų keturių dangaus kraštų užkilę baugūs debesys, susitikę virš aukštųjų galvų, virsta skaudinga perkūnija, kuri traška ir braška, lyg pats pragaras būtų paleistas.

Čia augant, dingsta lepumas ir lipšnumas. Čia jau vaiku būdamas tampa vyru, tvirtu, atkakliu, kartais ir rupiu, lyg netašytu“ (1, p. 87).

Nuo Aukštųjų kalnelio romano pasakotoja žengia į krašto praeitį. „Juo toliau atgal į praeitį, juo daugiau jautėsi prūsų lietuviai lietuviais“¹. Ji žada atrasti „slėpingąją praeities knygą“. Tai poetiniai regėjimai – iš toli, per nesugražinamo laiko prizmę, gražūs ir elegiški, kaip ir pašventinta kadagio šakelė vaikystės atsiminimuose. Ant Įsros upės krantų stovi sugriuvusios pilies bokštas, gynęs lietuvininkų žemes. Kaip iškilniai kopia į jį senis Šimonis su keturiais sūnumis prisiminti šlovingos senovės! O netoliese – apsvilęs ažuolas, keturkampis aukuro akmuo, kur kitados Lietuvos kunigaikštis bėrė šventas žoles į ugnį, kad būtų laimėta kova². Nė viena figūra ar įvykis neprisikelia iš tos mirusios praeities. Tik Šimonių sąmonėje ji tebėra gyva: vaikai įsivaizduoja kunigaikštį, tyliai besimeldžiantį ties ažuolu, o lietuvininkų žemę be svetimtaučių kryžievių. Netekusi istorinio konkretumo, šita praeitis ir jos statiški ženklai (bokštas, aukuro akmuo) tebėra tautos garbingumo ir savarankiškos egzistencijos simbolis. Kol jis vienaip ar kitaip jaučiamas, įsivaizduojamas, atkuriamas, tol tauta nėra mirusi net „svetimų ponystėj“. Toks dar vienas „Aukštųjų Šimonių likimo“ pirmapradis motyvas, paveldėtas iš Maironio poezijos („Jeigu prisikeltų šiandien iš kapų vienas kitas senelis...“ – 1, p. 15), charakteringas apskritai visoms nacionalinio pasipriešinimo epochoms.

Romano pasakotoja stabteli susikaupti ir paliūdėti ties kiekvienu nauju Šimonių likimo posūkiu. Ji tarytum nežino būsimos įvykių eigos, o tik nujaučia jų neišvengiamumą ir patylomis svarsto, kaip visa tai atsilieps lietuvininkų likimui. Kone kiekvienas romano skyrius atsiveria peizažine įžanga ar pamąstymų nuotrupa kaip ir K. Donelaičio „Metų“ giesmės. Čia sutelkta fabulos įvykių bendroji prasmė. Čia atkeltas panoraminės apžvalgos taškas. Čia nuskamba emocinis akordas tolesniam pasakojimui.

Gamta I. Simonaitytės kūrinys visada nuspėja, kas atsitiks. Prieš maro epidemiją danguje pasirodo keisti grėsmės ženklai. „Saulė jau buvo netoli leisenos. Tik staiga dideliu ūžimu perlėkęs per orą juodas šešėlis. Sparnuotas, baugus, panašus į piktąjį. Nulėkęs saulės link ir kelis kartus sklandęs aplink ją, net visai ją uždengdamas“ (1, p. 41). Tai pirmieji ženklai šiurpios katastrofos, kuri pakirs lietuvininkų giminės šaknis.

Prakilni lietuvininko figūra, pastatyta skyriaus pradžioje, simbolizuoja idealias nacionalines vertybes, pasmerktas žūti istorijos sumaištyje. Ji įstabiai graži „lininiais, baltais kaip sniegas marškiniais“ paskutinę savo likimo valandą, apgaubta poetiškumo aureolės, kurios nebebus kam

¹ LKLIBR, f. 13, b. 1619.–Laiškas L. Girai 1935, bal. 14.

² Ažuolo – laisvos Lietuvos liudytojo, taip pat aukuro akmens įvaizdžius I. Simonaitytė perėmė iš savo beletrizuotų kelionės apybraižėlių. Senas ažuolas kalba: „Aš buvau jau tuokart, kaip dar buvo Lietuva. Aš mačiau laimingų žmonių, kurie mylėjo savo kraštą, mylėjo savo žmones, savo kalbą, savo būdus. Jie buvo šventi žmonės, jie garbino savo dievą, jojo garbei degė aukuras...“ (Eвтé. Šventos dienos įspūdžiai // Prūsų lietuvių balsas. – 1923. – Geg. 10).

perimti. „Pražilęs jau Jokūbas Šimonis. Plaukai balti kaip žydinti pavasarį obelis, kaip baltų dobilėlių laukas, per kurį jis žengia“ (1, p. 120). Gražumas ir gaudus atodūsis eina išvien – dvi pagrindinės romano emocinės gijos.

Kartais romano autorė prabyla sakytojo balsu, šiek tiek moralizuojančiu ir graudenančiu, bandydama įžvelgti kokią nors tvarką begalinėse žmonių gyvenimo pervartose. Sudegus Šimonių sodybai, ji pasako lyg ir trumpą pamokslą: „Ne vieni antri metai, o šimtmečiai buvo sunešę Šimonių turtą ir papildę jų namus. O tik vienos valandos tereikėjo likimui juos sunaikinti“ (1, p. 164). Iš lietuviškų giesmių ateina rūsti mirties ištarmė – mirtis viską sulygina, nepalikdama jokio ženklo iš žmogaus buvimo („Ir vargą vargstantieji vienas po kito tyliai griūva į kapus“,– 1. p. 101). Tie pasvarstymai neliečia fundamentinių būties klausimų kaip K. Donelaičio „Metuose“. Kartais tai visai sekli retorika: „Laikas bėga, metai banguoja lyg jūrės tolyn ir tolyn: ar į krantą – užuomaršą, kur sudūžta ir išnyksta lyg putojančios bangos, ir niekas jų daugiau nebemini; ar daužosi į uolas – grūmojantį likimą“ (1, p. 82).

Autorei svarbu sudaryti tam tikrą nuotaiką, kuri įvestų į veiksmą, jį rezonuotų ir jungtų į aukštesnės kūrinio prasmės. Emocinis efektas jai vienas svarbiausių pasakojimo elementų. Kas gi sukabins tas fragmentiškas kelių kartų istorijas, jei ne pačios autorės jausena – pakilaus poetiškumo ir liūdno atsisveikinimo jausena?

„Aukštųjų Šimonių likimas“ sporadiškai krypo į subjektyvėjančios XX a. prozos ašigalį. Autoriniai apmąstymai kaip veiksmo uvertiūros, poetiškumo atmosfera virš gamtos ir žmonių likimų, emociinga kalbos tonacija – užjaučianti, pykstanti, ironizuojanti. Lengvas, šoklus sakinytis, nešamas pakartojimų ritmo. „Tai tokia ta Aukštųjų bažnyčia iš vidaus šventadieniais. O lauke, aplinkui – visur auga pušys, pušys, pušys! Aukštos, tiesios, plačiašakės pušys“ (1, p. 19). Poetinio jausmo padiktuotas vaizdo skaidrumas, elegancija, potekstė. „O ten papušyny, ant baltos, vėjo supustytos smilties stovi vienu vienas žmogus. Iš pietų jis atėjo. Rytuose miškas. Ranka pridengęs akis, žvelgia jis į šiaurę ir vakarus“ (1, p. 63).

Tokie vaizdai, paženklinanti subjektyvaus reagavimo priegaide, kaip ir visa mobili „Aukštųjų Šimonių likimo“ sandara, atliepė šio amžiaus meninės prozos nuostatą: romanas yra kažkas daugiau negu įvykiai ir charakteriai, tai ir autoriaus sielos šviesa¹.

Tačiau ši nuostata buvo realizuojama tokia Lietuvos regione, kuris niekada nėra leidęs subjektyviam suvokimui ir poetinei nuotakai vienvaldiškai viešpatauti. Labai konkretus, daiktiškas pasaulio suvokimas – žemaitiško substrato liekana – įpratino tiksliai jausti kiekvieno reiškinių materialumą ir matyti jį savo įprastoje vietoje bei savo laike. Pikta ironija, išugdyta nacionalinio antagonizmo, numušdavo žemyn aukštą plasnoją ir net išlikimo viltį. I. Simonaitytės romane susijungia empirinis realios būties stebėjimas ir poetinė dvasia, aukštinanti tautos dvasines vertybes. Ši jungtis formuoja kūrinio savitumą.

„Pati mačiau, pati girdėjau, pati buvau jų tarpe“ (6, p. 7). Tai vienas esminių I. Simonaitytės kūrybos principų – kalbėti apie tai, kas jos pačios regėta, patirta, žinoma iš mažumės. Daiktinė medžiaga – vaizdų šaltinis – negali būti išgalvota, o tik paliudyta, atsijota ir sutelkta. Rašytoja gerai jaučia kaimo aplinkos erdvę, atskiros detalės svorį, kasdienybės eigą. Jai nuolat knieti aprašyti vieną kitą daiktą – nesvarbu, ar tai įsijungs į personažo savijautą ir pastūmės veiksmą. Ir vis dėlto tie aprašymai nėra nei statiški, nei iliustratyvūs. Čia daiktus regi atmintis, kuri suteikia jiems emocinę aurą, įspaudžia juose individualaus reagavimo ir individualaus buvimo ženklus, pajungia nesiliaujančiam kintamumui, kurį diktuoja laikas. „Bet naktį – jau nedrįsk eiti per Aukštųjų kalną, visada ką nors pamatysi ir išgirsi. Kitąsyk dejuoja, verkia arba juokiasi, kriknoja. O tau tik šiaušiasi, tik šiaušiasi plaukai“ (1, p. 91).

¹ Forster E. M. Aspects of the Novel. – London, 1929. – P. 141.

Rašytojos atmintis, teikianti emocinę gyvybę pavieniui detalei ir kylanti į apibendrinančias istorinio laiko vizijas, atveria vieną po kito specifinius šio krašto buitines klodus. I. Simonaitytė aprašo senovės papročius, informuoja, kur ir kas padėta lietuvininko namuose. Bet iš tiesų jai, meninės prozos autorei, rūpi sukurti gyvenimo pilnumos iliuziją, sukurti realaus vyksmo įspūdį: taip buvo. Lietuvininkų vestuvės – Simonikė išjoja į bažnyčią ant širvio, išdabinto jurginiais. Lietuvininkės apdaras – pasipūtęs juodas sijonas, marškiniai su išsiuvinėtais prierankiais, raudonai pamušta liemenė, lastinginis jakas su aukštai pastatytais kutarais. Butelninko stuba – langas siekia žemę, kelios lovelės, kur vaikai suguldomi po du ir tris, palei krosnį mūris, ant kurio galima atsistoti, pasišildyti, kertėje nauja skrynia, kurioje sudėta „visa tėvų nauda“. Samdomos piemenaitės dalia – išvarydama bandą, ji gauna mezginį ir per dieną privalo numegzti tiek, kiek nustatyta šeimininkės. Šaktarpis – iš ryto išėjai sausomis kojomis į Priekulę, pavakary grįžti namo, o aplinkui „visur marios, marios tyruoja“.

Romane atgaivinami senieji lietuvininkų tikėjimai į požemio būtybes. Po saulės leisenos, žiūrėk, ir skrenda ugniniai žalčiai – tai kaukai lenda į svetimas klėtis, kur po to bus tuščia, kad ir kiek dirbtum. O ant Aukštųjų kalno pasirodo juodas vokietukas su raudona apykakle; staiga ratai ima riedėti atgal ar žmogus pasiklysta prie pat savo namų. Minijoje, ties Vingiu, vasaros pradžioje, jeigu iki tol dar niekas nenuskendo, kasmet pasigirsta balsas: „Jau laikas priėjo, o nėra aukos“. Tebėra ir raganaujančių moterų – nužiūrės svetimus paršus, tie žviegdami kabinasi į sieną, o savo karvę apeis tris kartus ir turės „sviesto kaip molio“. Tai archajinis krašto dvasinės kultūros klodas, pakankamai gajus rašytojos vaikystės metais.

Apie lekiojančius kaukus, velnią, pasivertusį neatpažįstamu gyvuliu, nekrikštytas dūšeles, klaidžiojančias po šilynus, romano autorė kalba ne savo vardu. Tai vis kaimynų liudijimai. I. Simonaitytė atpasakoja girdėtus nutikimus, išlaikydama mitologinį fantazavimą, baimingą suvokimą, itin konkrečias tikrai patirto įvykio aplinkybes. Ji duoda balsą seniesiems lietuvininkams, kaimo pasakoriams, kurie dėsto savo istorijas pagal liaudies pasakas, legendos, anekdoto kanonus. Mirusio Priekulės dvaro amtmono Pusernos lavono nepriima šventa žemelė – kas rytą jį randa šalia karsto, nukerta galvą, o jis vis tiek baladojasi per naktis. Tai lietuviškos legendos herojus, atėjęs iš motinos pasakojimų¹.

Liaudies pasakojimai, tiksliai nusakantys veiksmo vietą ir laiką, grindžiami priežastine įvykių logika, įstato I. Simonaitytės romaną į realistinės raidos vėžes. Girdėtų pasakojimų perpasakojimas – pirmutinis rašytojos uždavinys, pradedančios romanistės akimis – smarkiai sutirština krašto koloritą, būtiną regioniniam romanui. Atsiranda net kolektyvinis įvykių komentatorius, prabylantis ansambliniais dialogais. O svarbiausia – įteisinama šnekamosios kalbos ekspresija. Čia ir šiurkštus kirtis: „Tas nevidonas vėl snukiu ardamas pareis“, čia ir lakoniškas aforizmas, derantis tik šitai situacijai: „Ne ant aukso ožio užsisėdai, už neturtingo būro išėjai“. Čia ir pajuokianti ironija: „Kad darbininkai pas ją dirba, tai tik bijok, kad ji į pirštą neįsijautų, duoną beriekdama“. Čia ir trapi skundo intonacija, įsipynusi į giesmių leksiką: „Tu nebenori manęs nė mano nusiminime paguosti“. Čia ir metaforinių šuolių drąsa: „Bet badas geležį laužia. Ir kremta gyvuliai šilus“. Čia ir specifiniai frazeologizmai: „gaus galą su išgąščiu“; „kam buvo tos bitelės į kojas?“, „į grąžtus išvaryti“. „Aukštųjų Šimonių likime“ I. Simonaitytė ryškiai pagavo savo krašto šnekamosios kalbos piktą aštrumą („Iš mano namų niekas neprivalo būti nešama tokiems išgamūčiams, supranti?“ – 1, p. 378) ir energingą intonaciją

¹ 1935 m. užrašytas visai analogiškas šios legendos variantas. Mirusį Puserną randa trečią dieną gulintį šalia kapo, vėl palaidoja, o jis ir vėl išlenda iš kapo. Nukerta galvą, įdeda tarp kojų, bet vėl randa lavoną iš žemės išmestą (Tautosakos darbai. – T. 7. – P. 141). Puserna – istorinis asmuo. Priekulės evangelikų bažnyčios šventoriuje ligi šiol tebėra cementinis antkapis su vokišku įrašu: „Po šiuo antkapio akmeniu ilsisi bedvasiai palaikai buvusio Priekulės vyriausiojo amtmono ir generalinio nuomotojo pono Franso Jokūbo Pusernos. Gimęs Labguvoje 1720 m. lapkričio 3 d. Priekulės domeno visuotinę nuomą perėmė 1764 m. birželio 1 d. Mirė 1790 m. balandžio 13 d.“

bangavimą („Urtės širdis užšalo. Ak, dieve! Šitas vienas žodis išvaikė visas pamaldžias mintis“, – 1, p. 254). Realistinių vaizdavimo principų nulemta romano personažų kalba – be „jokio knygiškumo, jokio gražinimo“¹ – nutiesė rimčiausią pagrindą meninei regioninio autentiškumo sugestijai.

Įvedusi į „Aukštųjų Šimonių likimą“ pasakotojo susijaudinimą, poetizuotus etnografinius aprašymus, vaizdingą kalbą, I. Simonaitytė vis dėlto numanė, kad to per maža romanui. Prisiskaičiusi jausmingų vokiškų romanų, ji žinojo, kad šiai pasakojimo formai dar būtina žmogaus jausmų istorija. Ne tiek išorinės aplinkybės, kiek jausmai sujungia ir išskiria žmones. Tik emocinė būseną atveria, kas tu esi, todėl kintančių, tekančių, lūžtančių būsenų pažinimas ir vaizdavimas „Aukštųjų Šimonių likimo“ autorei šmėkščiojo kaip tikrasis rašytojo uždavinys. Romanas nėra tik objektyvios informacijos telkinys („Buvau nusistačiusi nesinaudoti *jokių* istorinių knygų“²), o emocijų pakilimai ir atoslūgiai, psichinės energijos pulsavimas, žmogiškos egzistencijos realumas, jos eiga, jos turinio ir prasmės išsipildymas tavo akyse.

I. Simonaitytės romane labai judri riba tarp išorinio aprašymo ir vidinės savijautos. Perėjimai beveik nepastebimi. Senoji Ilžė Simonienė pasakoja luošai anūkei, kad buvo kapinėse ir aptaisė jos motinėlės kapą. Mergaitei nusirita dvi stambios ašaros. Ta pati Šimonienė kalbasi su marčia ir sužino, kad jos jaunutė duktė turės išeiti iš namų tarnauti svetimiams. Ir tada „pirmą kartą sudrebėjo Ilžės Šimonienės širdis“. Į tėviškę parvyksta Mikelis Šimonis, suvokietėjęs Karaliaučiaus valdininkas. Tėvas suirzęs klauso jo pusiau vokiškos, pusiau lietuviškos šnekos, paskui staiga atsistoja, greitai nusirengia ir atsigula, bet negali užmigti – „diegulyš pradėjo durti, skaudus, užimąs žadą“.

Kasdieninio gyvenimo tvarka, begaliniai darbai ir nesikeičiantys įpročiai neleidžia šiems personažams ilgiau stebėti savęs, abejoti, svarstyti. Jų savijauta, elgesys ir charakteris nusakomas lakoniškais štrichais (Anskis taip meldžiasi, kad „sienos dreba“), nes tuoj reikia grįžti į išorines aplinkybes, kurios pratęs žiaurų likimo žaismą. Bet tai patys ryškiausi psichologiniai portretai – tos „momentinės nuotraukos“, lyg iš netyčių pagautos. Urtė Šimonikė, važiuodama į Karaliaučių, užsivelka naują lastinginį jaką, ir sesuo, tai pamačiusi, „beveik užšalo iš pavydo“. Karaliaučiuje Urtei nepatiko dėdienės vokietės namai, ji nepanoro pasilikti, tad išvažiuojant „šalta ir vilkšna buvo Amalijos Šimonienės ranka, o Ernos pirštai pastypę, kai padavė Urtei ranką“ (1, p. 227). Romanas prisipildo individualių veidų, balsų ir elgsenų, kai nuolat žybteli tokios akylaus stebėjimo charakteristikos, kurios protarpiais atrodo net „kaip visai savarankiški kūrinėliai“³. Autorė eina „nuo vienos lemtingos žmogiškojo laiko akimirkos prie kitos“, ir tai „drasko pasakojimą į epizodus“⁴.

„Aukštųjų Šimonių likime“ vidiniai išgyvenimai išsišakoja į savarankiškas dramatiškas peripetijas ir atsiduria pirmutiniame kūrinio plane, kai autorė regėjimo tašką perkelia į personažo sąmonę ir jo akimis ima žiūrėti į pasaulį. Vienintelis būdas pažvelgti į kito žmogaus vidų – tai pabūti jo kailyje. Ne apriorinės intelektualinės užduotys, o emocinis įsijautimas bus I. Simonaitytės prozos šaltinis. Jos kūryboje vyraus autentiško liudijimo ir intymaus įsijautimo tonacija, o ne vaizduojamą pasaulį laužanti ir keičianti pasakojimo projekcija. Tai būdinga realistinės moterų prozos savybė: tikrovė regima tokia, kokia yra, o ne programiškai neigiama, kaip maištaujančių „svieto lygintojų“ kūryboje (ankstyvoji K. Borutos proza).

Jausmingas pasakojimas – vokiškų pigių romanų pamoka – traukė „Aukštųjų Šimonių likimo“ autorę į emocijų išgyvenimų kulminacijas, kurios lydi žmogaus likimo posūkius. Tose pervartose autorė stengėsi būti greta savo nelaimingų herojų, užjausdama, kentėdama, apsiašarodama.

¹ *Dambrauskaitė R.* Ieva Simonaitytė.–V., 1968.–P. 84.

² LKLIBR, f. 13, b. 1619. – Laiškas L. Girai 1935, bal. 14.

³ *Dambrauskaitė R.* Cit. veik.– P. 73.

⁴ *Daujotytė N.* Laikas – pagrindinis pasakojimo struktūros komponentas „Aukštųjų Šimonių likime“. – VVU dipl. darbas. – 1985. – P. 42.

Moteriškas gailestingumas taip aktyviai smelkėsi į personažų išgyvenimus, kad kartais užtvenkdavo jų objektyviają logiką. Autorė taip skubėjo sutapatinti save su ta ar kita situacija ir iškart atverti jos emocinę įtampą, kad kartais nebesimatydavo, kodėl ir kaip ji susidarė. Jausmingas tonas likdavo nepateisintas; tai apriorinė nuostata, rikiuojanti pasakojimą link graudenančių efektų. Ypač sunku būdavo jų išvengti, užkliudžius autorei savo pačios gyvenimo istoriją, kuri nesidavė ramiai išklostoma, o pratrūkdavo ašaromis jau ties pirmąja atsiminimų atkarpa.

Urtė Šimonikė (prototipas – rašytojos motina¹), suvedžiota ir pamesta turtingo ūkininkaičio Sobrio (motina – Stubros) bėga skandintis į Veiviržą, griūna, keliasi, meldžiasi atsiklaupusi. „Jau girdi Urtė bangų liūliavimą, jų viliojimą į amžiną, šaltą patalą. Ir vėjo užimas, kaukimas jai girdisi lyg liūdna mirties giesmė, kuri tačiau taip saldžiai ramina: atilsis, atilsis, atilsis tavęs laukia, tavęs vargše!“ (1, p. 292). Pagimdžiusi dukrą, Urtė neaimanuoja, kur pasidės, o graužiasi, ką turės pasakyti, kai vaikas paklaus, kur jos tėvas. „Skaudžiai sudejavo Urtė, lyg baisyus kūno sopulius ji jaustų, bet ne: jos širdis verkė“ (1, p. 298).

Nuolat verkia ir luošoji Urtės duktė Roželė, ujama giminių. Ją guodžia tik sapnai ir svajonės. „Ir dar kartą bučiuoja ją toji jos svajonė, bet jau lengviau. Našlaitė ištiesia rankas nutverti tą, kuris – ar kuri – ją bučiavo, nutverti ir laikyti!“ (1, p. 344). Kuo skurdesnė našlaitės būtis, tuo skaistesnė svajonių ir gamtos paralelė („gražūs auksiniai ratai, ryto aušros vainikai nukloja Rožės lovele“, – 1, p. 345), kuri graudena ir kažką kaltina.

Emocinių kulminacijų aukščiausi taškai suvienodėja ir menkai nepriklauso nuo individualaus charakterio. Tad gali būti nusakomi knyginių frazių klišėmis. „Siaučiančią audrą krūtinėj jie sau vieni numalšina“; „O aš, kas laukia manęs? Niekas, – ir vėl kažki kas skaudžiai suspaudė jaunojo keleivio krūtinę“; „Nusišypsojusi Matui Šimoniui vilties žvaigždėlė staiga dingo“; „O širdyje paliestosios stygos dar tebeaidėjo ir perėjo pagaliau į gaudų virpėjimą...“ Banalūs poetizmai ir iškilnūs posakiai keliavo iš sentimentalių vokiškų romanų kaip sąlyginiai psichologinių įtampų ženklai ar net literatūriškumo norma. Pvz.: „Tavo meilė bus geriausias mano žaizdoms vaistas“; „Ir mergaitė lėkė sapnų sparnais“; „O juk ir pušų bei eglų daina maloni, nors ir liūdna ji...“; „Paskendus aistringos meilės vilnyse...“.

Kuo labiau psichologinis vyksmas atitraukiamas nuo aplinkos, tuo mažiau lieka vaizdinio pigmento, frazė darosi publicistinė.

„Aukštųjų Šimonių likimą“ rašė bręstanti žodžio menininkė. Tame pačiame kūrinyje ir sodri kaimo buities epika, ir melodramatiškas sentimentalumas. Čia pat pakili poetinė intonacija ir literatūriniai štampai („ne vienas savo krauju apšlakstė Lietuvos žemelę“, – 1, p. 30). Greta trunkaus dialogo laikraštinių straipsnių leksika („Išsipildžius meilei, moteris visada laiminga, ji ir gyvybę paaukotų už savo širdies numylėtąjį. Bet vyras jau ieško sau kitos pramogos“, – 1, p. 299). Čia pat autentiški senosios lietuvininkų dvasinės kultūros relikvai ir vokiškų frazeologizmų bei kanoniškų literatūrinių formulių vertiniai („Snukį laikyk, mergel!“ – „Halt Maul“; „Tuokart rašė vieną tūkstantį septynis šimtus ir devynis“ – „Man schrieb das Jahr 1712“²). Savamokslės rašytojos literatūrinė mokykla, gana chaotiška, įpratino į skirtingų stilistikų rašmenis, kurie nesidavė ūmai pamirštami. Įvairūs pasakojimo būdai, išmokti skirtinguose šios mokyklos skyriuose, skverbėsi į rašomą kūrinį, reikalavo sau didesnio ar mažesnio ploto. Apviltos meilės istorija, atitikusi primityvią atviro jausmingumo estetiką, išsiplėtojo kone į atskirą romaną romane. Kūrinys baigiamas kriminaline artimųjų nuodijimo byla, įstrigusia atmintin, matyt, beskaitant E. Vicherto apsakymus³.

¹ M. Mickutės–Skrabienės pasakojimas 1983, liep. 26. 107

² Das tote Kind // Hirt F. Deutsches Lesebuch.– S. 374.

³ Paskutiniųjų Šimonių teismo byla analogiška E. Vicherto apsakyme „Seserys“ aprašytai bylai. Romano herojė nuodija uošvį „baltais milteliais“ – aršenu ir teisme prisipažįsta, kad nuodus parūpino vyras. O ūkio šeimininkas buvo pirkęs nuodus arklams gydyti, bet teismas tuo nepatiki.

Romanas – vienintelis žanras, laisvai sugeriantis skirtingiausius šnekamosios kalbos klodus, natūraliai stiprėjantis nuo šitokios įvairovės, nes daugiasluoksniškumas – jo prigimties dalis. I. Simonaitytės stiprybė – pasakojimo judrumas, nepagaunami peršokimai nuo daikto į emocinę būseną, impulsyvūs perėjimai iš vienos intonacijų gamos į kitą. Urtė, parėjusi į tėviškę, verkdama glaudžiasi prie tėvo, norėdama išpasakoti savo bėdą, bet tas giria jos dailumą, žada jai gerą vyrą. Ir tada prieš Urtės akis praslenka visas liūdnasis jos meilės finalas (mylimasis išsityčioja, o jo motina kruvinai sumuša). Tai moderniosios prozos ar net filmo technika: situacijos jau¹ neslenka chronologijos seka, o jungiasi asociacijų bei retrospekcijos ryšiais.

„Kieno buvo ta knyga, kurią išvertėte į lietuvių kalbą?“¹ – paklausė autorės L. Gira, Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos sekretorius, vartydamas „Aukštųjų Šimonių likimo“ rankraštį. I. Simonaitytė apsiverkė. Nieko ji neatsakė ir į kitą klausimą: „...Kokių knygų įtakoj jus parašėte šį veikalą?“² Buvo įžeista ir pasipiktinusi: kodėl Kaune, laikinojo Lietuvos sostinėje, klaipėdietis laikomas nemokša, nesugebančiu mylėti savo krašto ir pavaizduoti jį be svetimų pagalbos?

Ir vėliau I. Simonaitytė niekam nėra prasitarusi, ką skaitė, rašydama „Aukštųjų Šimonių likimą“. Bijojo, kad jos kūrinys nebūtų prisegtas prie kokios nors „įtakos“. Ji buvo įsitikinusi, kad žodžius jai „kažkas diktuoja“, „ir tu privalai tik šitaip rašyti, o ne kitaip“. Tai keistas nusiteikimas: atrodo, lyg visa tai, ką rašai, jau kartą esi pergyvenęs „gal prieš šimtą, gal prieš keletą šimtų metų“. Tokio nusiteikimo negali sužadinti perskaitytos knygos, o būtent jis gimdo vaizdus ir diktuoja sakinius.

3

„Aukštųjų Šimonių likime“ nėra ištisinio veiksmo arterijos. Nėra vientiso priežasčių–pasekmių proceso, kuris rikiuotų visus įvykius ir įsikūnytų kiekviename personaže kaip pagrindinis jo veiklos bei išgyvenimų impulsas. Tad kas sudaro šio kūrinio magnetinį centrą, apie kurį sukasi visokias atsitikimų ir išgyvenimų atkarpos, įvairios kilmės ir tembro intonacijos?

Romane yra keli pastovūs taškai, iš kurių pasaulis stebimas ir konstruojamas. Yra keli aukščiausių vertybių spinduliai, kurie stipriau ar silpniau peršviečia visus kūrinio sluoksnius. Yra atsikartojančios egzistencinės situacijos, kurias turi pereiti kiekviena žmonių karta. Romano vientisumą visados lemia paties kūrėjo santykis su vaizduojamu pasauliu, to santykio intensyvumas ir gelmė. Likimas, iškeltas į kūrinio antraštę, be abejo, yra centralizuojanti kūrinio idėja. Kas įveda į veiksmo aikštelę ir išveda vieną Šimonių kartą po kitos? Likimas. Kas sujungia šitas kartas, jau neprisimenančias savo pirmtakų? Jos visos slenka į nebūtį, ir kiekviena karta yra vis žemesnė to paties likimo pakopa. Kuo pateisinami katastrofiški žmonių gyvenimo lūžiai? Likimo žaismu: „likimas atvertė kitą gyvenimo lapą“, „vėl kartą skaudžiai juos aplankė likimas“, „lyg geležinėmis replėmis nutvėrė už sprando Vilių – Aukštųjų Šimonių likimas“.

Tad kas yra tasai likimas, kuriuo motyvuojama esminės vaizduojamo gyvenimo pervartos? Ar tai antgamtinių galių diktatas? Ar istorinio proceso nepakeičiama būtinybė? Ar biologinės genų sudėties nulemta neišvengiamybė?

Vydūnas formulavo likimo idėją kaip pavergtos tautos stiprybės ir paguodos argumentą. Visi tos pačios tautos vaikai turi bendrą likimą. Kai tauta prispausta, „ypatiškai sunki likimo letena guli ant kiekvieno“³. Bet likimas neleidžia žūti tam, kuris teisuš⁴. Likimas išreiškia „Amžinojo valių“, kuri reikalauja išsaugoti žemėje visas tautas. Mažonoje Lietuvoje ateiviai vokiečiai paniekino kosminių jėgų

¹ *Simonaitytė I.* Nebaigta knyga. – P. 249.

² Ten pat. – P. 250.

³ *Vydūnas.* Likimo kilmė. – Tilžė, 1908. – P. 11.

⁴ *Vydūnas.* Likimo bangos. – Tilžė, 1922. – P. 29.

nustatytą tvarką, todėl anksčiau ar vėliau „likimas ištars jiems savo nuosprendį“¹.

I. Simonaitytė niekur aiškiau nepasako, kaip ji supranta likimą. Tai ne tiek loginė, kiek poetinė idėja, pakankamai neapibrėžta, paslaptinga ir visagalė, galinti motyvuoti ir jungti įvairiausią medžiagą. Tačiau į romaną likimas vis dėlto nenusileidžia iš kosminės begalybės kaip Vydūno raštuose. Jo vaizdiny greičiau primena lietuvių pasakų įsiutusį kipšą. „Aukštųjų Šimonių likimas jau nebemato reikalo pasalomis ir tyliai slankioti pakampiais. Ne, jis strapčioja lyg ožio posnagomis po visą Šimonio sodybą ir triumfuoja“ (1, p. 414). Tai piktoji, griauinančioji jėga, nežinia kam priklausanti, o jos veikimas nesustabdomas. Tai ne vilties ar paguodos, o pražūties ženklas.

Pirmą kartą I. Simonaitytės romane likimas pasirodo krašto kolonistų pavidalu. Jie užima geriausias lietuvininkų žemes, atvykę gyventi ne „kaip bernai, bet kaip ponai“. Jiems patinka Šimonių dvaras su senos pilies bokštu, ir jie pareiškia: „čia vokiečių žemė“. Lietuvininkai išstumiami iš gimtojo lizdo – taip prasideda nelaimingos „išvietintos“ genties likimas.

Iš pradžių Šimoniai dar bando priešintis ateivių agresijai: mes šitos žemės šeimininkai, nešdinkitės ten, iš kur parsiplovėte. Bet tėvas ir sūnus paguldo galvas po kolonistų lazdomis. Dar vienas Šimonis išdidžiai atstato krūtinę: jis – laisvas žmogus, ir jam neprivalu klausyti ateivių vyresnybės. Bet vokiečių kariuomenė tokių kareivių nepripažįsta, ir jis pastatomas prie sienos. Nenusiminkime, žiūrėkime su panieka savo naikintojams į akis. „Jeigu nusiminsime, jau nebegalėsime gyventi, turėsime patys pasilaidoti“ (1, p. 112), – taip stiprina save išlikęs Šimonis, stovėdamas ties dukters kapo duobe.

Tačiau aktyvus pasipriešinimas palūžo po geležiniu kolonijinės valstybės kumščiu. Lietuvininkai žiūrėjo „į vokiečių galybę kaip į likimą, kuris eina ant jų“². Ir susitaikė su šituo likimu. „Na, ir parėjo, kas pareiti turėjo“³. Žmogus negali pakeisti to, kas „dievo likta“. Jei toks „dievo perleidimas“, kantriai kentėk, nes kitaip būti negali. Bet negi tokia dievo valia išnaikinti lietuvininkus? – baikščiai klausinėja sūnus, laidodamas ateivių užmuštą tėvą. „Tai vokiečių dievo ranka!“ – pasigirsta iš kapo balsas. Tačiau tai neišsklaido fatalistinio nusiteikimo: kas bus – tebūnie. „Kas įvykti turi, įvyksta. Toks jau žmogaus likimas!“ Anskio Šimonio, sakytojo, žmona, smarki ir griežta ūkio šeimininkė vyro apkulta „pasidavė savo likimui, kentėjo ir tylėjo“. Panašiai tylėjo ir kiti, prispausti šiokių ar anokių aplinkybių. Buvusių bajorų gentis apsirato su pažemintųjų ir pavergtųjų likimu.

Matas Šimonis, pasižadėjęs „užmiršti praeitį“, vis dėlto dar pasakoja savo vaikams apie Įsros pakrantėje stovintį bokštą. Bet jis nutyla, kai sūnus neberanda senojoje tėvonijoje nei bokšto, nei senolių kapo. „Ir užmiršta amžiams liko ta vieta, iš kur kilęs pirmasis Aukštųjų Šimonis“ (1, p. 87). Pasikeitus kelioms kartoms, Jokūbas Šimonis nebeprisimena savo protėvių praeities – ji pernelyg tolima ir svetima, o jo žmona didžiuojasi, kad sūnus iškilo į vokiškus ponus, kad žino tiek „svetimųjų žodžių“. Gentis, pamiršusi savo praeitį, nebeturi paskutinės teritorijos, kur galėtų pasitraukti nuo kolonistų, užsidaryti, pasislėpti ir dar pabūti savimi.

Likimas eina ant Šimonių giminės maru ir gaisrais, išdavystėmis ir skriaudomis. Vos ji įsikuria ir atsigauja, likusi be namų, vėl sutirpsta viskas „kaip vaško gabalėlis ugnyje“. Nelaimė, blogis, mirtis – tikrasis likimo veidas, kai atsigręžia į žmogų. Tai dievo teismas, pasak sakytojo Anskio Šimonio. Kas įrašyta žmogaus gimimo knygoje, turi išsipildyti. Urtė Šimonikė nujaučia savo nelemtį („dieną naktį kremta mano širdį kažį kas“), priešinasi jai iš paskutiniųjų („Tu varai mane į prapuolimą“), bet vis tiek išeina tarnauti pas Sobrius, kur tampa nėščia. Nerimo ir šurpo nuotaiką skleidžia šitas nematomas likimo veikimas, palydimas šermenių giesmėmis. kažko laukiama, kažkas dar turi atsitikti. Tai suteikia vidinės įtampos fragmentiškam romanui.

¹ *Vydūnas*. Sieben Hundert Jahre (...). – S. 474.

² *Ibid.* – S. 353.

³ Tai šiame krašte paplitęs posakis. Jį nuolat kartojo ir I. Simonaitytės pusseserė M. Simonaitytė–Mickienė. M. Simonaitytės–Mickienės pasakojimas 1983, liep. 26.

I. Simonaitytė atmeta „dievo valią“ likimo eigoje. Anskis Šimonis, šaukęsis dievo keršto bedieviams, pats padega brolio namus. Žmogaus pavydas, godumas, kerštas, blogis – štai kas yra likimas, tarytum sako autorė. Ji neigia fatalistinį susitaikymą su esama padėtimi, pavergtojo paklusnumą ir ramybę, išsityčiodama iš surinkimininkų, kurie buvo uoliausi politinio nuolankumo ir dvasinio nusizeminimo skelbėjai. Tai iš dalies polemika ir su savimi: likimo idėja per daug plačiai išsišakojo romane, palikdama jo veikėjams moralinį grožį, bet atimdama galimybę savarankiškai formuoti savo egzistenciją, kaip ir tuo metu populiarioje O. Špenglerio filosofijoje. Loginiai autorės argumentai vis dėlto nesusiaurina šios idėjos pagrindu meniškai išplėtotų baimingų nujautimų, kraupių įsižiūrėjimų ateitin, liūdnų apibendrinimų. Likimo leitmotyvas I. Simonaitytės romane skamba kaip pralaimėjimo rezignacija: jau tiek prarasta, kad nežinia, kas mus beišgelbės...

Šimonių giminė subyrėjo į šipulius nuo likimo dūžių: vienus išmušė kolonistai, antrus nuvarė į kapus savųjų godumas, treči pakliuvo už grotų, ketvirti suvokietėjo. Poros šimtmečių istorijos ruožas nuklotas krinkančios ir žlungančios giminės kapais (ties kiekvienu pagarbiai sustojama).

Galima sakyti, kad likimas I. Simonaitytės romane – tai istorinis laikas, nešąs į nebūtį vieną Šimonių kartą po kitos, grėsmingai skaičiuojąs buvimo valandas visai lietuvininkų genčiai. Jokie karai ir marai neišnovijo tiek lietuvininkų, kiek jų ištirpdė ramioje buityje laiko tėkmė. Lietuvininkai sugebėjo priešintis ateiviams atvirose grumtynėse, bet nepajėgė atlaikyti laiko spaudimo, visada negailestingo mažai tautai: nuolat nutrupa jos pakraščiai, siaurėja jos gyvenamasis plotas, ir pagaliau ji lieka mažuma savo žemėje. Šiapus ir anapus Nemuno užgęsta viena po kitos lietuvių giminės, ir jų buvusias gyvenvietes teprimena seni kaimų pavadinimai, kurie taip pat bus pakeisti. Kaip nematomas budelis laikas stovi šalia lietuvininkų genties ir kapoja žemai nulenkta galvas. Jo nuožmus veikimas – nesustabdomas. Ir kiekvienas romano herojus, net pats šviesiausias, yra paženklintas pralaimėjimo elegijos. I. Simonaitytė šiurpiai jautė besibaigiantį savo genties laiką. Tai jos didysis išgyvenimas ir pagrindinis kūrybos motyvas, plėtojamas nuo „Aukštųjų Šimonių likimo“ iki „Paskutinės Kūnelio kelionės“. Tai jos talento tragiškoji stiprybė, bene pirmą kartą lietuvių literatūroje atvėrusi laiką kaip pralaimėjimo ir išnykimo procesą, į kurį likimiškai esi įtrauktas tu pats ir įtraukta tavo gentis.

„Paskutinė ir esminė tautos egzistencijos galia yra jos savigarba. Kur ji sugriaunama, ten nesulaikomai riedama į pabaigą“, – rašė Vydūnas. Jis kalbėjo apie aukštą baltų genčių kultūrą, apie lietuvininką kaip „ypatingų moralinių vertybių žmogų“, apie „lietuvišką intelektą“, kuris gyvena pirmiausia „vidinėmis būsenomis“. Prūsų kilmieji (jų išliko tik pavardės kronikose¹) jo tragedijose vadovaujasi žmoniškumo, moralinio teismo, vidinės laisvės principais, ir dvasiškai jie visada pranašesni už savo priešus. Tautos praeities, jos gyvenimo normų ir dvasinių savybių idealizacija – natūrali besiginančios tautos būtinybė, angažuojanti menininkus pakiliems vaizdams, bet ir slopinanti kritišką savimonę, reikalingą prie ištirpimo ribos atsidūrusiam etnosui.

Šimonių giminės galeriją I. Simonaitytė taipogi užsibrėžė sukurti kaip lietuvininkų moralinio pranašumo įrodymą. Tai paskutinis besiginančios tautos argumentas, palaikantis nykstančios savigarbos jausmą. Šimoniai žino, „ko jie verti“, tad žengia savo keliu, „galvą aukštai iškėlę“. Jie nesijaučia prastesni už kolonistus, kurie gyrėsi atnešę į šį kraštą kultūrą. „Jo sąžinė liudija, kad jis ir jo sūnūs gali stovėti ir net stovi ant to paties laipsnio, ant kurio stovi vokiečiai“ (1, p. 141), – taip mąsto Jokūbas Šimonis. Nepalaužiama savigarba, atsitiesianti po kiekvienos nelaimių krušos, – esminis šios giminės elgsenos principas. „Jis jaučia, kad lietuvininkas turi save gerbti, o ne lankstyti prieš svetimuosius“ (ten pat). Juk Šimonys yra tikrieji šios žemės gyventojai nuo seniausių laikų. Tai

¹ Vydūnas. Sieben Hundert Jahre (...). – S. 249, 108, 236.

svarbiausias jų savigarbos ir nepriklausomos laikysenos motyvas¹.

Šimoniai – sena bajorų giminė. Ji nėjo baudžiatvė, tad neišsiugdė baimės ir nusižeminimo psichikos, kuri neišnyksta per šimtmečius. Ant Įsros upės kranto stovėjo šios giminės dvaras ir pilis. Istoriskai to negalėjo būti (Mažojoje Lietuvoje XVIII a. nebuvo lietuvių dvarininkų), bet šitokiais vaizdais I. Simonaitė stengėsi atmesti šovinistinės vokiečių historiografijos tezę: vokiečiai – ponų tauta, lietuviai – bernų tauta. Net susimaišę su būrais ir sunkiai vargdami, Šimoniai vis tiek atrodė „aukštesnės kažki kokios giminės“, išsaugoję savo giminės genetinį kodą, – pailgas veidas, plaukai gelsvi, akys mėlynos, nosis su kuprele. Bajoriškos kilmės prerogatyva, atsiradusi polemikos įkarštyje, o gal iš šeimos legendų, buvo savotiška apriorinė vertė, kurią gaudavo kiekvienas Šimonis.

Pirmoji Šimonių karta, dar valdžiusi dvarą, pluša laukuose kartu su samdiniais, gailestingai slaugo ligonius, apgina vokiečių barono spardomą baudžiauninką, prigludžia maro išmarintų tėvų vaikus. Tai priešingybė vokiškų romanų edelmonui, energingam užkariautos teritorijos šeimininkui, valingam tenykščio gyvenimo pertvarkytojui, atkakliai vykdančiam didžiąją skverbimosi į Rytus misiją². Įsros bajorams lietuvininkams svetimas agresyvus veržlumas plėsti savo ribas, pakilti virš kitų, valdyti. Jie tetrokšta išlaikyti savo žemę ir namus. Jie niekur nenori brautis. Jiems visai nerūpi, kas dedasi svetur. Kad tik viskas išliktų taip, kaip buvę, – tai besiginančiojo psichika. Tai žemdirbio konservatyvumas, išsaugojęs kolonizuotoje žemėje lietuvių kalbą ir papročius, bet neprisiėmęs platesnių pasipriešinimo tikslų, neturėjęs valstybės idėjos, be kurios tautai sunku išlikti.

Jokūbas Šimonis, jau įsibėgėjęs XIX amžiui, išstato priešais savo namus dar moralinio teisingumo sieną. Apie viską jis sprendžia griežtai pagal savo tyrą sąžinę. Žmogų kiaurai permato ir ramiai dėsto teisybę į akis. Tyčiojasi iš veidmainystės ir nesitaiksto su dievobaimingų tinginių vangumu. O pats mėgsta vienatvėje pamąstyti ir pasvajoti, kaip ir visi Šimoniai, išsaugoję savo būriškoje kasdienybėje šventiško nekasdieniškumo krislą. „Ak, kaimynėli, štai mano bažnyčia – tie gražūs laukai, pilni žegnonės...“ (1, p. 123), – sako jis, „turingiausias visoje apylinkėje ūkininkas“, nė karto nepagalvojęs apie pinigus, niekam nejausdamas neapykantos ar pavydo. Ir štai brolis, įnirtęs „dievo žodžio“ skelbėjas, norėdamas įrodyti, kad dar yra „dievo pirštas“, baudžiantis išdidų žmogaus savarankiškumą, padega sodybą, kurioje pats gimė ir užaugo. Dorasis Jokūbas Šimonis, sukrėstas niekšybės, „verkė ilgai ir skaudžiai“. Tereikėjo pranešti žandarams, ir su padegėju būtų atsiskaityta. Bet dorumo ir garbės siena, neišsaugojusi Šimonių namų, būtų galutinai išardyta jo paties rankomis. „Tu esi Šimonis ir mano sūnus... [...] Šimonis Šimonį neišduoda“ (1, p. 205), – pasako jis Krizui. Jam baisu, kad garbingas Šimonių giminės vardas bus valkiojamas po teismus ir kalėjimus. Šeimos garbės jausmas toks stiprus ir reikšmingas svetimųjų apsuptyje, kad net Šimoniukas, lupamas mokytojo, išdidžiai pareiškia: „Šimoniai *niekada* nemeluoja“ (1, p. 127). Tai specifinė regiono psichikos savybė (tokios pat orios savigarbos kupina bus senoji Karalienė romane „Vilius Karalius“, tokia pat stati ir nenuolaidi bus Daugalienė „Paskutinėje Kūnelio kelionėje“). Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstiečių šeimos, ilgiau ėjusios baudžiatvė, neišsiugdė nei savo genealoginio medžio atminties, nei pagarbos savo kilmei.

Šimonių giminės portretai virstų idilinėmis piešinėliais ir gražių tezių iliustracijomis kaip ir ne vienas „kiltasis“ Vydūno dramose (šitomis pėdomis dar eina pirmoji Šimonių karta), jei jų neabsorbuotų tiršta būro buitės tėkmė ir nestumtų istorijos vyksmas vis arčiau bedugnės krašto. Virš Šimonių figūrų, šviečiančių moraliniu prakilnumu, vidine ramybe, oria savigarba, jau plevena meile atmieštas atsiveikinimo graudesys. Kažkas pasaulyje pasikeitė, ir joms nebėra vietos. Krizas Šimonis,

¹ Tilžės spaustuvininko duktė O. Jagomastaitė rašė: „Mes čionai ne atėjūnai, kaip paskutiniu laiku vis labiau tvirtinama iš vokiečių pusės, bet mes esame tikrieji gyventojai šio krašto iš seniausių laikų“ (Prūsaitė. Prūsų Lietuva ir jos suvokietinimas. – Tilžė, 1932. – P. 18).

² Viebig C. Das schlafende Heer; Kalschinski A. Die zweite Heimat.

nemokėjęs „didžių galingų žodžių pasakyti“, tylus ir kantrus, taip mažai ko sau reikalaujantis, staiga atsiduria subyrėjusios patriarchalinės santvarkos griuvėsiuose (sūnus nebeatiduoda sutartos išimtinės, duktė grįžta su nuplėšta šlove) ir jaučiasi visiškai svetimas pralobimo aistros apsėstuose namuose („juo senyn, juo svetimyn eini žmonėse“), kol galų gale miršta nuo marčios nuodų.

I. Simonaitytė gana toli nuklydo nuo pirminio uždavinio – sukurti idealius lietuviybės etalonus, žadinančius tautinę savigarbą. Atremti į žiaurios gyvenimo lūžius ir tragiškai liūdni, Šimonių paveikslai įgijo daugiaprasmią tūrį, kuris jau negalėjo tilpti į nusibrėžtus idealumo rėmus, kaip, sakysim, V. Andriukaičio romano „Martynas Skroblas“ (1934) herojus – tvirtai valdoma patriotinių autoriaus idėjų schema, įvilкта į Klaipėdos jūrininko, karšto lietuvininko, biografiją.

Pasaulis I. Simonaitytei – ne statiškas būvis, o priešybių grumtis, kuri viską skaldo, griauina, performuoja, kuri gena žmogų iš vieno konflikto į kitą. Priesybių peripetijos, nusidriekiančios per visas situacijas ir žmones, niekada neišsenkančios ir neišsprendžiamos, – dar viena dinaminė kūrinio jungtis.

Pagrindinis konfliktas plėtojasi tarp krašto senbuvų ir atsiųstų kolonistų kaip ir K. Donelaičio „Metuose“. Tai mažos tautos likimą sprendžiantis konfliktas: ar išliks ji svetimos valstybės sudėtyje, ar ištirps.

Priekulėje, tarp dviejų jovarų, dvaro amtmonas įtaisė kartuves, kur nuolat siūbuoja lietuvininkų lavonai išverstomis akimis. Prievarta – patikimiausias būdas įsitvirtinti kolonistams kitų išdirbtose žemėse. Atviri susirėmimai (Matas Šimonis trenkia antausį vokiečių baronui) baigiasi, aišku, lietuvininkų pralaimėjimu. Šimonių kelmas išdraskomas, ir gyvi išlikę jau niekados nebeišdrįs pakelti rankos prieš krašto valdovus.

Tačiau puolančių ir besiginančių jėgų grumtis tęsiasi, pereidama į papročių, psichikos, kalbos sferą. Kolonistų tikslas – suvirškinti nacionalinę mažumą, kad neliktų nė pirmųjų vietovardžių, o mažuma, palikta be nacionalinių institucijų ir savarankiškos egzistencijos atsiminimų, bando išsilaikyti. Tai skirtingi pasauliai: vienas agresyvus, pilnas žiauraus pasitikėjimo savimi, nuožmiai besiskverbiąs į priekį, o kitas prislėgtas, skaudus, nešąs savyje pralaimėjimo neveltį. Kartais tie pasauliai sukimba ir draskosi net vieno herojaus sąmonėje. Kartais silpnesnė, ne tokia gausi, atskirta nuo tautos kamieno jėga pereina net į užkariautojų pusę. Ir lietuvių motinos vaikas spjauna „į visa, kas lietuviška, kas būriška“, ar stačiai „neapkenčia lietuvių“.

Jokūbo Šimonio sūnus Mikelis, atitarnavęs kariuomenėje, lieka Karaliaučiuje valdininkauti, veda vokiečių; savo vaikus krikštija vokiškais vardais. Parvažiavęs į tėviškę, jis sveikinasi „Guten Abend!“, tėvą vadina „papa“, įkalbinėja brolių mokyti savo vaikus vokiškai, nes su laiku visi turės suvokietėti: ein Land – ein Volk¹. Tėvas su kartėliu pasako: „Prapuolusysis sūnau!“ Prapuolusi visa Šimonių giminės atšaka per tas mišrias vedybas: Mikelio sūnus Heincas, mokyklų inspektorius, jau nė žodžio nemoka lietuviškai ir įsitikinęs, kad „tik per vokiečius nebėra lietuviai šiandien barbarai“ (1, p. 308).

I. Simonaitytė puikiai jaučia įtampos lauką, atsiveriantį tarp dviejų skirtingų nacionalinių charakterių, kultūrų, kalbų. Urtei Šimonikei, atvykusiai į Karaliaučius, vokiečių dėdienė atrodė keista ir svetima – „ilga, plona, pergnybta kaip skruzdėlė, dideliu, dar nematytu kuodu“ (1, p. 218), o ji pati, aukštųjų išsidabinusi, vokiečiams giminaitėms buvo komiška figūra, tikra paukščių baidyklė. Dėdienė dejavo ir širdo, negalėdama pritaikyti stamantriai kaimietės figūrai miestiško korseto, o Urte „baisėjosi viso Karaliaučiaus“. Ji pasipiktino, kai pusbrolis pavadino ją Dora (vokiškas Urtės vardo atitinkmuo), nes jų „kaimyno Šerniaus kumelė vardu Dora“²). Reljefingi dialogai dviem kalbom: vokiška

¹ „Viena šalis – viena tauta!“ Tai Vokietijos kanclerio O. Bismarko formulė.

² Šią sceną cituoja šiuolaikinis Vakarų Vokietijos kalbininkas kaip dviejų skirtingų komunikacijos sistemų susikirtimo pavyzdį (Seibicke W. Die Vornahme „Urte“//Muttersprache. – 1981. – Nr. 2. – S. 64 – 65).

frazė švilpteri kaip botago kirtis („Was stehst du da noch, du, Kamel?“¹), lietuviška frazė praeina droviai ir tyliai („Pone, aš atėjau į krygį“). Tai kulminaciniai priešybių susikirtimo taškai: kažkas svarbaus turi paaiškėti ir išsispęsti. Paskutiniame romano puslapyje, Šimonių sodybos varžytynių scenoje, teismo antstolio žodžiai: „Zum ersten – zum zweiten – zum...“² krinta kaip akmenys ant genties karsto.

Nacionalinis antagonizmas protarpiais prityla, gožiamas buitės aprašymų (net besigrumiantiems etnosams reikėjo gyventi ir išsitemti tame pačiame žemės lopinėlyje), bet žmonių savitarpio priešiškus – niekada. Kur tik sueina daugiau žmonių, ten iškart ima kibirkščiuoti įtampa tarp skirtingų socialinių padėčių, interesų, įsitikinimų. I. Simonaitytė aštriai jaučia žmoguje pikta norą daryti bloga kitam, skriausti, džiaugtis jo nelaimėmis. „Jiems lyg ir gaila, bet vėl ir malonu matyti, kad tas išdidusis kaimynas, Šimonis, šiandien liks elgeta“ (1, p. 150), – sakoma apie Jokūbo Šimonio kaimynus, subėgusius į gaisrą. „Tai tiek iš tos dailiosios Šimonikės! Nusmuko visas gražumas“ (1, p. 284), – linksmai šneka moterėlės, pargrįžus Urtei jau galudieny.

Suvokusi žmonių tarpusavio priešiškus kaip žiaurų egzistencijos dėsnį, išugdytą antagonistinių visuomenės santykių, I. Simonaitytė vis dėlto griebėsi jį vertinti pagal gėrio ir blogio kriterijus. Jos akyse tai aukščiausi žmogiškos būties kriterijai. Pietistinio liuteronizmo tradicija nepripažino jokių svyravimų tarp doros ir nuodėmės, jokio moralinio reliatyvumo. Vienus poelgius aukštinti, o kitus kategoriškai smerkti – įprastas sakytojų pamokslų turinys.

I. Simonaitytė paklūsta savo regiono dvasinei tradicijai, o ne moderniosios literatūros antimiesčioniškam amoralumui. Vieni jos herojai, nepaisydami aplinkybių, elgiasi tik pagal taurios moralės principus, o kiti yra blogio įrankiai ir visokių nelaimių kaltininkai. Matas Šimonis šoka ginti mušamo baudžiauninko, kaip reikalavo jo prakilni sąžinė, o Etmė Šimonienė engia ir ūdija uošvius su grasia neapykanta („Aš tau dantis išmušiu, tu, sena varna!“), išvarto jų bičių avilius, išveja seną žmogų viduržiemį į mišką pasilaužyti šakų kurui, paskui nuodija jį maistu, nutaisiusi saldų balselį, bet jos akys – „tai velnio akys“. Tačiau kas pažeidžia moralinį įstatymą, tą neišvengiamai ištinka bausmė – likimas. Etmė Šimonienė, novydama vyro tėvą, išgaišina ir savo pačios sūnų. Anskį Šimonį, prislėgtą baisios nuodėmės, vieną naktį sukausto paralyžius („dievo taip žiauriai nubaustas, taip bejėgiškai parbloškštas“). Senajai Sobrienei tinsta ir skauda ranką, kuria mušė Urte, ji kasdien dūsauja ir verkia, negalėdama atsikratyti sąžinės neramumo.

Liuteroniškas moralinių įstatymų kategoriškumas diktavo tam tikrą veiksmų ir išgyvenimų schemą (nusikaltimas – atpildas – atgaila), aktyvizavo romane priešpriešų konstrukcijas, kurios neretai pasiduodavo didaktikos ir melodramatiškumo kontrolei. Mikelis Šimonis, jau žilaplaukis senelis, paskutinį kartą parvykęs į tėviškę, jaučia, kokia ji graži ir brangi, kaip gera širdingai bendrauti su būrais lietuvininkais, o anksčiau buvo gėda kalbėtis su jais gimtąja kalba. Mikas Sobrys, pasityčiojęs iš Urtės („O rasi neužsidėjai su mūsų bernu Stepu?“), lieka nelaimingas, paėmęs turtingą ir aikštingą žmoną, su kuria liaunasi net kalbėjęs, todėl dažnai prisimena Urte („tokia kilni, tokia nepaprasta“), o, pasibaidžius Aukštųjų vieškely arkliams, stebuklingai atsiduria jos glėby. „Jis manosi sapnuojąs. Nes tasai maldaująs, tasai ašaromis pasruvęs balsas juk jam rodos toks pažįstamas ir kažį koks toks mielas... Žinoma, kad tai tik sapnas. Bet saldus sapnas, vis viena... [...] Viena tesvarbu: Urtė čia. Urtė, apie kurią visu keliu šiandien ir tegalvojo. Ir jo mintys virto tikrenybe“ (1, p. 333–334).

Aštrus veiksmo situacijų ir psichologinių būsenų supriešinimas – charakteringas I. Simonaitytės pasakojimo principas. Šviesi spalva pereina kone į idilės spindesį, kad paruoštų tragiškų įvykių griūtį, o po to vėl grįžtama į skaidrų potėpį – vilties probrėškas, atsigavusio gyvenimo želmenis ir vėl

¹ „Ko tu dar stovi, kupranugarė?“

² „Viens – du...“

neramų „likimo šaipymosi“ lūkestį. Po gražių svajonių Įsros pakrantės bokšte apie Lietuvos praeitį užgriūna maras, nuvaręs į kapus didžiumą šios žemės lietuvininkų. Kokia laiminga išjoja į savo jungtuves Anikė Šimonytė, apsiausta margais kaspinais, ir kokio šurpi jos mirtis, išvydus amtmono Pusernos pakartą uošvį. Kaip smagiai kalena gandrai Jokūbo Šimonio sodyboje, kaip jauku kiemelyje po kaštonu, o netrukus čia žėruos degėsių krūva. Toks kontrastų bangavimas, reguliuojąs situacijų seką ir intonacijų kaitą (iš pradžių skaisti idilė, o po to žiaurus jos žlugimas¹), pavojingai nešąs į sentimentalumą, atliepė priešybių įtampą, kuri glūdėjo šio regiono istorinėje sanklodoje ir stipriai (kartais net hipertrofuotai) veikė I. Simonaitytės pasakojimą.

Nacionalinių teritorijų pakraščiuose, kur nuolat gresia žūtis, atsiranda galingas vitalinis jausmas. Ne optimistinis valiavimas, o užsispyrimas – gyventi, kad ir žemė drebėtų. Šitos įsiutusios vitalinės energijos I. Simonaitytė turėjo su kapu. Ji neintelektualizuota ir nesuprobleminta, bet pulsuoja romane kaip amžina gyvybės protoplazma, neišardoma jokių priešybių.

Likimas sugriauna vienos Šimonių kartos gyvenimą iki pamatų, o jis vėl prasideda iš naujo, vėl pereina visas gimimo, meilės ir mirties stadijas, kad atsirastų vaikelis ir vėl iš naujo suktųsi būties ratas. „Aukštųjų Šimonių likimas“ – laisvai išdėliota, bet gana nuosekli žmogaus gyvenimo tarpsnių ir būsenų gradacija. Matas Šimonis aria žemę, stato trobą – tokia būro gyvenimo pradžia. Ilžė Šimonienė skurde ir varge gimdo vaikus (keturi jau kapuose). Urtė patiria aistringą meilę ir pamestosios nusivylimą. Roželės, sergančio kūdikio, pirmosios skriaudos. Anės, paauglės mergaitės, sunki tarnystė kaime ir mieste. Motinos meilė atskilusiam nuo gimtųjų namų ir suvokietėjusiam sūnui. Žemdirbio džiaugsmas: mėlynuoja kviečiai ir avižos, prie kojų trepinėja baltas avinėlis, šienapjūtėje jau sūnus ves pirmąjį dalgį. Senelės atsisveikinimas su anūkėliu: teduoda dievas jam ilgą amžių. Tyli ir jauki žemdirbio mirtis, nes rami buvo ir jo sąžinė. Karšinių tragedija – nebėra ramybės namuose, kuriuos savo rankomis pakėlė iš pelenų, ir belieka „apsižiūrėti vietas ant Aukštųjų kapų“.

Kaip sparčiai genami romano herojai per visas būties situacijas. Mergaitė ką tik verkė dėl nuskriaustos lėlės, o jau pati čiūčiuoja savo kūdikį, o štai jau guli kapuose. Tą nesustabdomą būties kintamumą ir žmogaus slinkimą iš jaunystės į senatvę, iš laimės į nelaimę peršviečia pietistinė melancholija (kiek žmogus visko turi patirti, „pakol jis į kapą įgriūva“) ir nepalaužiamas būro vitališkumas didžiausiuose varguose („Juk aš ne vienai sau dirbu, – atsakė Šimonienė, – bet ir savo vaikams“) – savotiškas romano emocinis kontrapunktas. Tuo būdu regioninis pasakojimas, tvirtai lokalizuotas Aukštųjų žemėje, išeina į universalumo plotmę.

Kelių kartų Šimonių gyvenimo istorijos, išraižytos likimo, priešybių įtampos, universalių prasmų linijomis, kurios pinasi kūrinio gelmėje į nematomą kūrinio centrą, išoriškai yra pajungtos romano-šeimos kronikos kompozicijai. XX a. pradžioje tai populiari realistinio romano forma, kultivuojama ne tik įžymiųjų prozininkų (T. Mano, Dž. Golsvorčio, A. Tamsarės, M. Gorkio, S. Unset), bet ir eilinių vokiečių „tėviškės literatūros“ kūrėjų (pvz., K. Fybig „Sargyba prie Reino“, 1902; R. Hercogo „Draugai“, 1922)². I. Simonaitytė rašo „Aukštųjų Šimonių likimą“, turėdama prieš akis romano-šeimos kronikos su prologu ir epilogu modelį. Chronologinis tęstinumas – kelių kartų, vienos kartos, vieno žmogaus gyvenimas nuo pradžios iki pabaigos – taps būdingu jos romanų konstrukcijos principu. „Aukštųjų Šimonių likime“ ji savaip varijuoja šį esminį romano-šeimos kronikos principą. Ji gali peršokti ilgiausius laiko tarpus, gal net išstis dvi kartas, tepasakydama: „Ir, nieku nesirūpindami, laimingai gyveno“, tarytum pasakos pabaigoje, kas būtų neįmanoma S. Unset romane „Kristina, Lauranso

¹ *Gaižiūnas S.* Nuo kronikos iki prisiminimų // *Lit. ir menas.* – 1978. – Rugp. 5. – P. 4.

² Nauji romano-šeimos kronikos variantai plačiai kultivuojami XX a. antrosios pusės Lotynų Amerikos literatūroje: šimtmetinės tautos istorijos fragmentai, karų ir marų prisiminimai, tautos likimo apmąstymai, nacionaliniai mitai ir folkloro citatos, nepaprastai dinamiška scenų kaita ir koliažinė kompozicija, įteisinta siurrealizmo poetikos (K. Fuentesio „Skaidriausio oro sritis“, Ch. M. Argedo „Gilios upės“).

duktė“, kur viskas grindžiama nuoseklia paveldėjimo ir tęstinumo seka, iš kurios negali iškristi nė viena grandis. I. Simonaitytė gali sustabdyti veiksmą dviem atskiriomis peizažinėmis–etnografinėmis introdukcijomis, kurias estų romanistas E. Vildė, istorinės trilogijos autorius, būtų išbraukęs kaip balastą. Ji gali nuo aštriabriaunio vaizdo ir energingo fabulos posūkio nuslysti į užtęstas melodramatiškas scenas bei skystą sakinį, kai įžymiesiems šio tipo romanams būdingas kondensuotas ir tvirtai įtemptas stilistinis audinys (R. Marteno diu Garo „Tibo šeima“). Tačiau toks šokinėjantis, griežtai nesubalansuotas, poetinės nuotaikos ir aprašinėjimo stichijos nešamas pasakojimas ir lėmė „Aukštųjų Šimonių likimo“ savitumą. I. Simonaitytė impulsyviai pagavo natūralų gyvenimo išsišakojimą, sutelkusi siaurame plotelyje tekantį poros šimtmečių laiką, per daug jo nelogizuodama ir nekonstruodama, kartais tiesiog pasiduodama atminties diktuojamai improvizacijos laisvei (būdingai tikro menininko prigimčiai¹). Šeimos kronika netikėtai išsiplėtė į visos genties istorinio kelio romaną, kai autorė į griūvantį Šimonių pasaulį įvedė likimą, didžiųjų epų veikiančią jėgą, suteikdama savo šokinėjančiam pasakojimui epinės rimties. Tačiau epo nesukūrė, kaip ir kiti lietuvių rašytojai, nes epo pagrindas – laiminčios, galingos, savimi pasitikinčios tautos pasaulėjauta.

4

1935 m. sausio pradžioje I. Simonaitytė gavo iš Kauno laišką, kuris turėjo priblokšti „Aukštųjų Šimonių likimo“ autorę. „Nuo Donelaičio – Mažoji Lietuva nedavė Lietuvai nė vieno tikrai įžymesnio rašytojo ilgus metus. [...] Ir Jūs pirmoji, Jūs, Ieva Simonaityte, stojate vėl iškelti literatūroje Mažosios Lietuvos garbę, Jūs – piimoji po Donelaičio rašytoja iš Maž. Lietuvos. Nuostabiu sutapimu, Jūs, kaip ir didysis Kristijonas, buities menininkė, gyvenimo aprašinėtoja, realistė – tik kiek kitaip – pro romantizmo prizmę (tiesa, tai žymu ir Donelaičio „Metuose“). Jums neabejotinai bus viena pirmųjų vietų mūsų literatūroje“². Taip rašė L. Gira, vienas iš autoritetingų literatūrinio gyvenimo šulų.

„Aukštųjų Šimonių likimas“, dar neišspausdintas, vos atiduotas vietos laikraščiui, spėjo padaryti stulbinančią literatūrinę karjerą. Romaną per naktį perskaitė Klaipėdos krašto gubernatorius³. Rankraštis iškart buvo persiųstas Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijai. Švietimo viceministro K. Masiliūno ir Knygų leidimo komisijos sekretoriaus L. Giros nuomonė buvo vieninga: knyga – puiki, o jos kūrėja – didi menininkė. Nutarta išleisti romaną Knygų leidimo komisijos lėšomis (rečiausia išimtis gyviesiems rašytojams) ir pristatyti valstybinei literatūrinei premijai, kuri tais metais pirmą kartą turėjo būti skiriama. „Jokioje knygoje dar neradau, kad toks ir toks rašytojas, bemokslis (kaip aš), pusę savo amžiaus praleidęs ligos patale, pasaulio nematęs, šalia vargo ir skurdo daugiau nieko nepritryęs – braunasi į pirmaeilių rašytojų būrį. Ar tai tikėtina? Beveik ne“⁴, – stebėjosi I. Simonaitytė.

Vytautas Kubilius, *Ievos Simonaitytės kūryba*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 90–125.

¹ Эйхенбаум Б. М. Сквозь литературу. – Д., 1924. – С. 154.

² Gira L. Raštai. – V., 1963, – T. 5 – P. 438.

³ VVUBR, f. 86, b. 8, 1, 185. – Simonaitytė I. Paskutinė Kūnelio kelionė; Žukas V. Atsiminimai apie I. Simonaitytę (rankr.). – I. Simonaitytės pasakojimas.

⁴ LKLIBR, f. 13, b. 1614.– Laiškas L. Girai 1934, Kalėdos.